

A PSZICHOANALÍZIS SZERBIÁBAN

*A PSZICHOANALÍZIS SZERBIÁBAN**Žarko Trebješanin*

A pszichoanalízis századunk húszas éveiben két képzett analitikus révén érkezett Szerbiába: Hugo Klajnnal (aki Bécsben részesült analitikus kiképzésben) Belgrádba, Nikola Šugarral, azaz Sugár Miklóssal¹ pedig (aki Berlinben sajátította el a szakmát) Szabadkára. Klajn több európai nagyvárosban (Bécsben, Münchenben és Hamburgban) járt pszichiátriai és pszichoanalitikai specializáción, majd 1922-ben Belgrádban pszichoanalitikusi magánrendelőt nyitott, és előadásokat tartott Freud tanításáról. Sugár Miklós 1927-ben Szabadkán nyitott magánpraxist, és az *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse* hasábjain figyelemfelkeltő tanulmányokat publikált.

A pszichoanalízis fejlődése a harmincas években lendült fel Szerbiában, amikor elkezdődött Sigmund Freud legfontosabb műveinek kiadása (*A Bevezetés a pszichoanalízisbe* 1933-ban jelent meg B. Lorenc fordításában, *A mindennapi élet pszichopatológiája* pedig 1937-ben, H. Klajn fordításában), és napvilágot láttak W. Reich, P. Bouvet, Sapir, de Adler és Jung művei is. Ekkoriban jelennek meg hazai szerzők tollából a pszichoanalízist bemutató első szisztematikus, alapos tanulmányok és könyvek: Nikola M. Popovičtól az *Előadások a pszichoanalízisről* (1934) és a *Pszichoanalízis; Sigmund Freud tanításának alapjai* (1936), Hugo Klajntól *A normálisok abnormalitásai* (1936), valamint kitűnő tanulmá-

¹ Hugo Klajnról ld. Ž. Trebješanin e számunkban olvasható portréját, Sugár Miklósról pedig Petar Klajn pályaképe a *Thalassa* 97/2–3 számában.

nya *A pszichoanalízisről* (1937). Klajn közzéteszi eredeti szellemű pszichoanalitikai tanulmányát is: *A nevelés az orvosi és társadalmi pszichológia szemszögéből* (1937).

A második világháború legelején a szerbiai pszichoanalitikusok megtették az első lépéseket munkájuk nemzetközi elismertetéséért. Sugár Miklós az említett, nagy becsben álló pszichoanalitikai folyóiratban 1941-ben rendkívül eredeti és elmés elemzéseket tett közzé: *Zur Frage der mimischen Bejahung und Verneinung* („Adalék a mimikai megerősítés és tagadás kérdéséhez”), *Zur Frage der unbewussten Verständigung und der „ansteckenden” Fehlhandlung* („Adalék a tudattalan megértés és a »fertőző« tévcselekvés kérdéséhez”), melyek szerény, de kétségtelenül fontos, úttörő hozzájárulások a nem verbális kommunikáció és az ősszavak jelentésének tanulmányozásához (Otto Fenichel idézi is őket *A neurózisok pszichoanalitikus elméletében*). Emellett Sugár a nemzetközi pszichoanalitikai folyóiratokban bemutatta a szerb pszichoanalitikusok könyveit is: Hugo Klajnét és Nikola M. Popovićét, Hugo Klajn pedig közzétette egy esettanulmányát: *Fehlleistungen infolge unbewusster Todeswünsche gegen das einzige Kind* („Elvétések a saját gyermek halálát kívánó tudattalan vágyak folytán”).

A harmincas években Szerbiában nagy port kavaráó polémia alakult ki a freudizmus és a marxizmus szintézisének lehetőségéről, melyben aktívan részt vettek a baloldalra hajló szürrealisták, de más baloldaliak is. A szürrealisták úgy érezték, hogy Freud közel áll hozzájuk a tudattalan domináns szerepét, az álomfejtést és a szabad asszociációs módszert illetően, azonban a társadalomról, a kultúráról kifejtett elméletét bírálták, különösen pedig a bolsevizmushoz való negatív viszonyulását vetették rossz néven. Hugo Klajn elsietettnek tartotta a Freudot ért éles támadásokat (hisz a nyilvánosság még nem is ismerkedett meg alaposabban a pszichoanalízissel). 1937-ben megjelent szerb fordításban N. N. Volosinov [vagyis Mihail Bahtyin] *A freudizmus* című könyve, mely körül vita lobbant fel a pszichoanalízis iránt érdeklődő értelmiségiek körében. Volosinov hevesen bírálta a „freudizmust”, amit azonosított a „retrográd”, „burzsoá tudománynak” tartott pszichoanalízissel. A vita egyes résztvevői különbséget tettek a „freudizmus” meg a pszichoanalízis között, az előbbi alatt Freud filozófiai, szociológiai és antropológiai, „doktriner” nézeteit értve, amelyek minden további nélkül leválaszthatók a pszichoanalízisről, melynek „tudományos eredményei” ekképp sértetlenül megőrizhetők. Mások viszont úgy tartották, hogy a „freudiz-

mus” fogalma fedi a pszichoanalízis elméletét és elveit. Wilhelm Reich és más freudomarxisták körül is viták folytak akkoriban.

A szerbiai pszichoanalízis további fejlődésében fontos állomás volt a *Szerb Pszichoanalitikus Társaság* megalakítása Belgrádban 1938-ban, Sugár Miklós kezdeményezésére, aki a társaság spiritus movense volt. Rajta kívül csak Hugo Klajn volt még kiképzett analitikus, a többi tag pszichiáter volt (Vojin Matić, Vladislav Klajn) vagy különféle értelmiségiek (N. M. Popović, V. Dvorniković, M. Djurić és mások). A SZPT célja a pszichoanalízis terjesztése volt, valamint védelme a visszaélésektől és az ideológiai bírálatoktól. 1940-ben betiltották nyilvános működését, de Sugár Miklós lakásán tovább folytak az összejövetelek 1941 tavaszáig, mikor is a Társaság megszűnt. Így már csírájában elfojtották az SZPT munkáját, melynek keretében e rövid idő alatt több alapos szerb nyelvű áttekintés született a pszichoanalízisről, miként eredeti értekezések is, melyeket a legtekintélyesebb nemzetközi pszichoanalitikai folyóiratok publikáltak. A klinikai praxis szempontjából szintúgy fontos, hogy ez idő alatt Sugár Miklós terapeutává képezte ki V. Matićot és V. Klajnt.

A második világháború alatt, a német megszállás idején Szerbiában lehetetlenné tették a nyilvános pszichoanalitikusi munkát. Érdemes megemlíteni, hogy e feltételek közepette egy ember mindennap rendszeres önanalízist végzett: Hugo Klajn háborús önanalízise nem mindennapi diadal a pszichoanalízis történetében. A háborúban, német koncentrációs táborban, életét veszítette másik képzett analitikusunk, Sugár Miklós aki szintén zsidó volt és baloldali.

A háború után, a kommunista hatalom fellépésével nehéz időszak következik a pszichoanalízis mint „dekadens”, „burzsoá” tudomány számára. Az ellenállás oly heves, hogy a pszichoanalízis illegalitásba kényszerül. Igaz, a társadalmi ellenállás a háború előtt is erős volt, és több forrásból fakadt. A különféle társadalmi intézmények (család, iskola, egyház stb.), valamint a szocializáció letéteményesei (társadalom, kultúra), melyeket érintett Freud kritikája a neurózisok, a bűntudat és a szenvedések eredetét illetően, a pszichoanalízis üldözésével válaszoltak, az új tant „áltudománynak” és „pánszexuális elméletnek” bélyegezve. Különösen az ultrakonzervatívok, a tekintélyelvű erkölcs képviselői üldözték a „feslett” tanítást. A háború előtti Szerbiában ideológiai okokból is elvitták Freud érdemeit. Az idealisták azért támadták, mert „nihilista”, „materialista”, a marxisták meg azért, mert „reakciós”

s nem „forradalmi”. A pszichiáterek között is voltak olyanok, akik elvetették a pszichoanalízist, mely az elmezavarok lelki okait keresi, és a szavak erejére alapozza terápiás hatását, mivel ők kizárólag a lelki megbetegedések szervi okaiban hittek, és csakis a medikális terápiában bíztak. A háború után, a kommunista hatalom idején a pszichoanalízissel szembeni ellenállás odáig fajult, hogy betiltották Freud „reakciós”, „burzsoá” tudományát. Az új, bolsevik hatalom, nem ok nélkül, szubverzív, kritikai elméletnek tekintette a tudattalanról és az irracionálisról szóló tanítást, ami veszélyezteteti az „új ember” alapvető dogmáját, a Vezér iránti feltétlen odaadás, valamint az „önfegyelem” követelményét, mely tudatos lemondásra szólít fel a „magasabb rendű (osztály) érdekek” és a „fényes jövő” nevében.

A hivatalos marxista ideológia végletesen negatív álláspontjának egyik első áldozata *A jugoszlávok háborús neurózisa* című könyv volt, amit Hugo Klajn 1945-ben rendezett sajtó alá, de csak tíz évvel később jelenhetett meg jelentéktelen példányszámban. E remekbe szabott tanulmány, számos esetelemzést is közölve, a partizánok körében jelentkező sajtósághoz kötött hisztériás rohamot tárgyalja és elemzi, s mivel ezzel kezdte a partizánharcosok mítoszát, elhevertették, 1995-ös második kiadása is csupán 1000 példányban jelent meg.²

A pszichoanalízis fejlődésének szempontjából igen fontos az Orvosi-Pedagógiai Tanácsadó megalapítása Belgrádban, 1953-ban. Dr. Vojin Matic e név alatt olyan egészségügyi és pszichológiai-pedagógiai intézményt hozott létre, melyben első ízben alkalmaztak klinikai tesztek a pszichodiagnosztikában, valamint pszichoanalitikusan orientált terápiát a serdülő korosztálynál. Matic a tanácsadóban pszichiáterekből és klinikai pszichológusokból megalakította a maga „iskoláját”, és kiképző analízisbe vette munkatársait. Ebben az analitikus körben kiemelkedő szerepük volt Milica Jović-Milenković, Nevenka Tadić, Slavka Brzeva, Ljiljana Milosavljević pszichiátereknek és Ksenija Kondić, Vlada Petrović, Milica Marinkov pszichológusoknak. A tanácsadó rövid idő alatt első pszichoanalitikai iskolánkká nőtte ki magát. A klasszikus szemléletű pszichiáterek ideológiai támadásainak következtében a tanácsadót 1963-ban kíméletlenül felszámolták.

² Bővebben e könyvről az e számunkban olvasható, *A nem mindennapi élet pszichopatológiája* c. összeállítás keretében esik szó.

Matić tanácsadójának megalakulása után néhány évvel, 1956-ban Vladislav Klajn egy klinikán megalapította az első pszichodinamikus orientációjú (nem ortodox, szociálanalitikus) pszichoterápiás osztályt, mely csakhamar fontos pszichoterápiás, oktató és tudományos központtá fejlődött, s különösen a pszichoszomatikus megbetegedésekkel foglalkozott. V. Klajn kidolgozta a szupervízió egy új, ellentmondásos módszerét, a szupervízor–terapeuta–páciens hármast. V. Klajn mellett ezen az osztályon több, analitikusan orientált pszichiáter dolgozott, pl. Vladeta Jerotić, Vladimir Jakovljević, Lj. Erić, Vladimir Adamović és mások.

A klinikai pszichoanalízis fejlődésének szempontjából nagy jelentősége volt a Mentálhigiéniai Intézet megalakulásának, mely ugyanabban az évben kezdte meg munkáját Belgrádban, amikor beszüntették a fentebb említett tanácsadót, és folytatta annak hagyományát. Itt nem ortodox pszichoanalízist műveltek, hanem fókuszált analitikus terápiát, gyermek- és serdülő-, valamint családi pszichoterápiát, és társadalmi-pszichiátriai orientáció jellemezte őket. A pszichológiai és pszichiátriai képzettségű terapeuták zöme V. Matić és V. Klajn tanítványa volt, de voltak köztük olyanok is, akik külföldön tanultak. Az intézet egyik alapítója Milan Popović volt, az első szerbiai nyitott pszichiátriai osztály vezetője és az intézet keretén belül működő Pszichoterápiai Központ főnöke, aki kialakította a pszichózisok csoportterápiás kezelését. Az intézet erőteljes oktatóközponttá vált, Szerbiában először szervezett analitikus pszichoterápiai tanfolyamokat pszichiáterek és klinikai pszichológusok számára. A pszichoanalízis további szakmai és tudományos afirmációja szempontjából nagy jelentőségű, hogy az intézet megindította évkönyveinek kiadását, melyet később pszichiátriai folyóirat gyanánt adtak ki.

A pszichoanalízis oktatásának, további elméleti és gyakorlati fejlődésének fontos motorja volt a belgrádi bölcsészkar pszichológiai tanszéke. Vojin Matić, majd tanítványa, Ksenija Kondić különösen az egopszichológiára fektettek hangsúlyt, V. Jakovljević és M. Popović pedig a társadalmi-kulturológiai orientációra.

A hatvanas években, amikor csökken a dogmatikus ellenállás a korszerű filozófiai és pszichológiai fejleményekkel szemben, nő a pszichoanalízis jelenléte a kulturális és tudományos életben. 1962-ben Mirko Svrakić kiadja *Mi a neurózis* című, pszichoanalitikai irányvételű könyvét, melyben a neofreudista klinikai pszichoanalízis mellett száll síkra,

és bírálja a freudizmust. Ugyanebben az évben Vladislav Klajn közzéteszi fő művét: *Neurózisok: elmélet és klinikai gyakorlat* címmel, melyben eleddig egyedülálló alaposággal és részletességgel tárgyalja a neurózisok klasszikus (Freud, Adler) és korszerű (Horney) pszichoanalitikus és egyéb terápiáit is (pl. az autogén tréninget). Ezekben az években jelent meg Hugo Klajn *Shakespeare és az emberség* című könyve is, mely az irodalom pszichoanalitikus tanulmányozásának problémájával foglalkozik. A hatvanas években felvirágozik a pszichoanalitikai irodalom fordítása is. A legjelentősebb vállalkozás, valódi kiadói diadal Sigmund Freud *Válogatott Műveinek* kiadása nyolc kötetben, Hugo Klajn értő válogatásában és szerkesztésében. Nagy jelentősége volt annak is, hogy 1961-ben megjelent szerb fordításban Otto Fenichel *A neurózis pszichoanalitikus elmélete* című alapműve, melyet a pszichoanalízis sajátos enciklopédiájának tartanak. Jung és Adler művei mellett ekkoriban látnak napvilágot a társadalmi analitikusok, a neofreudisták és a frankfurti iskola tagjainak könyvei is szerbül, elsősorban E. Fromm, K. Horney és I. Caruso művei stb. A pszichoanalízissel vitatkozó kritikai művek is megjelennek, mint például H. Wells *Freudtól Frommig* című könyve. Főleg előszavak és dolgozatok formájában, hazai szerzők is publikálnak a freudi és a kortárs pszichoanalízisről, és bemutatják az olvasóknak a Freud utáni, különösen a társadalmi orientációjú pszichoanalízis új fejleményeit.

A hetvenes években folytatódik az érdeklődés Freud és a neofreudizmus (Fromm, Reich stb.) iránt, és kiváltképp fejlődésnek indul a kultúra, a művészet, a vallás és az irodalom problémáira alkalmazott pszichoanalízis iránti érdeklődés. Ehhez E. Kris *A művészetek pszichoanalitikus kutatása* című művének szerb nyelvű megjelenése (1970) adta a lendületet (V. Matic előszavával). Hugo Klajn 1974-ben közzé teszi ragyogó pszichoanalitikus szemléletű tanulmányát a „Hamlet”-ről.³ A hetvenes évek elején Vojin Matic közölni kezdi igen originális, paleopszichológiai mítosz-, irodalom-, művészet- és valláskutatásainak eredményeit. Először provokatív tanulmányai jelennek meg: *Művészet lombikban* (1970), *Paleopszichológia* (1973), majd könyvei: *Elfeledett istenségek* (1982), *A mitikus múlt elemzése, I–III* (1976, 1979, 1983). Ezekben az esztendőkből különösen aktív ezen a területen Vladeta Jerotić is, aki

³ A tanulmány e számunkban olvasható.

számos cikket és népszerűsítő könyveket publikál a művészet és a valóság pszichoanalízisének tárgyköréből. Nikola Milošević irodalomteoretikus és filozófus *Ideológia, pszichológia és alkotás* című könyvében (1972) az írói személyiség tudattalan, patológikus tendenciáinak és a műalkotás inkohérens strukturális elemeinek összefüggéséről ír, és tárgyalja a pszichoanalízissel való visszaélést az irodalomértelmezésben. Ezt a témát vizsgálja Zoran Glučević irodalomtudós is *Alfa és ómega: az irodalom és a tudatalatti pszichológiája* című összefoglaló könyvében (1975), melyben az irodalmi mű pszichoanalitikus értelmezésének elméleti problémáit tekinti át.

A nyolcvanas és a kilencvenes években tovább fokozódik a Freud és a pszichoanalízis iránti érdeklődés, mégpedig nemcsak a pszichológusok és a pszichiáterek, hanem a filozófusok, irodalmárok, szociológusok, nyelvészek, antropológusok, történészek és más szakemberek, valamint a művelt olvasóközönség széles körében is. Erről tanúskodik Freud könyveinek és értekezéseinek számos új fordítása is, valamint közismert pszichoanalitikusaink, pszichológusaink és filozófusaink vitái Freud elméletének alapkategóriáiról. Ebben az időben néhány jelentős szerb és idegen nyelvekből fordított tanulmánygyűjtemény jelenik meg Freudról és a pszichoanalízisről (*Freud filozófiai olvasatai* Obrad Savić filozófus, valamint *Freud antropológiai pesszimizmusa, Az emberi természet sötét oldala* Bojan Jovanović szerkesztésében), a Matica Srpska pedig kiadja Ernest Jones *Sigmund Freud élete és munkássága* című alapvető monográfiájának fordítását. Szintúgy szemlátomást nő a Lacan iránti érdeklődés (1983-ban megjelenik a híres *Écrits* szerb fordítása, különböző folyóiratokban pedig számos esszéje). A lacani pszichoanalízis iránt leginkább a szerb filozófusok (R. Kordić, M. Belančić és O. Savić) keltették fel az érdeklődést.

A hazai pszichoanalízis önreflexiós igényéről tanúskodik a nyolcvanas és kilencvenes években megjelent szép számú könyv és értekezés is, melyek a pszichoanalízis történetének és elméletének kritikai áttekintésével foglalkoznak. Több monográfia és tanulmány rajzolja fel az ismert hazai és külföldi pszichoanalitikusok pályaképét, és megjelenik a pszichoanalízis első hazai lexikona is. Petar Klajn *A pszichoanalízis fejlődése Szerbiában* című munkájában (1989) nagy figyelmet szentelt a szerbiai pszichoanalízis úttörőinek. A társadalmi orientációjú hazai és külföldi analitikusokról Žarko Trebješanin írt tanulmányok, előszavak és könyvek formájában (*Fromm dichotómiái*, 1983, *A csökönys pszichoana-*

lízis kasztrálása, 1986, *Hugo Klajn kritikai pszichoanalízise*, 1983). A pszichoanalízissel szembeni ellenállás okainak elemzését ugyanő (Freud alapfogalmainak tipikus félreértéseit és félremagyarázásait, vulgarizálásait tárgyalva) az *Amit Freud valóban nem mondott* (1994) című könyvében fejtette ki. Az első szerb pszichoanalitikai lexikon megjelenése (Žarko Trebješanin: *A pszichoanalízis lexikona*, 1996) a szerbiai pszichoanalízis konceptuális érettségéről tanúskodik.

A kilencvenes években küzdelem folyik azért, hogy a mérvadó nemzetközi pszichoanalitikai egyesületek hivatalosan is elismerjék analitikusainkat. Első nemzetközileg elismert pszichoanalitikusunk Tamara Štajner-Bošković, aki nagyban hozzájárult a szerbiai pszichoanalízis nemzetközi elismertetéséhez is.

Radics Viktória fordítása